'Ik ga nu anders de trap op.'

Bericht van een gelukkig organist.

Je kunt er de bijbel op gelijk zetten, nu ja bijna. In december 2008 trad ik in Borne aan als organist van de Oude Kerk. En zeven dienstjaren later (met aftrek van het proefjaar kom ik op zeven) is het er toch van gekomen: een prachtig klinkend orgel in de Oude Kerk van Borne. Het lelijke eendje werd dan toch een zwaan. Niet alleen visueel een sieraad van de kerk, maar nu ook hoorbaar. Twee dagen voor de officiële overdracht werd het orgel aan de insiders gedemonstreerd. Hans Reil, directeur van Reil Orgelbouw, was aanwezig en niet te vergeten intonateur Jan Koelewijn. Natuurlijk, de kerk was leeg, de akoestiek werkte mee, maar wat ik hoorde, was toch boven verwachting.

Holtgräve?

De nieuwe klank, zo anders dan de vorige, verraste en ontroerde. Vandaar dat Hans Reil, directeur van Reil Orgelbouw zich tijdens zijn toespraak op de officiële inwijdingsavond ook afvroeg naar welke bouwer je dit instrument nu moet vernoemen. Is het een Slooff-orgel, een Slooff-Reil -orgel? 'Laten we het weer een Holtgräve-orgel noemen, aldus Reil, 'want hoewel er maar drie stemmen van Holtgräve zijn behouden en het pijpwerk grotendeels nog van Slooff is, heeft het orgel toch weer veel meer een 19e eeuws klank gekregen: mild en grondtonig en... met 'lieflijke fluiten'.

Op de kop af 175 jaar geleden – u heeft het elders al kunnen lezen - bouwde J.G. Holtgräve (1798-1844) zijn instrument in de Oude Kerk van Borne. In diezelfde tijd werkte hij ook aan orgels in Hengelo (dat nu in Dalfsen staat), Ruurlo, de befaamde orgels in de Deventer Bergkerk en Lebuïneskerk, en niet te vergeten in Heerde, dat ook op de nominatie staat te worden gerestaureerd door Reil. Orgels met twee gezichten, deels al romantisch, maar voor een andere deel wortelend in oudere tradities. Dat hybride karakter maakt de instrumenten zo geliefd. Je kunt er veel muziek op kwijt.

Loodrot

In 2013 bleek in Borne tijdens inspectie door PKN-orgeladviseur Henk de Vries veel windgeleiders van het orgel door corrosie waren aangetast. Het versuikerde metaal barstte hier en daar; in het orgel, vertelde naderhand koster Erik Schipper, had zich het nodige gruis opgehoopt, bijna niet zichtbaar maar niettemin giftig. Ook de verwarming aan de zijkant, deels onder de orgelgalerij gelegen, had in de afgelopen 30 jaar haar sporen achtergelaten. Groot onderhoud was op termijn nodig. Het lag, om dubbelwerk te voorkomen, voor de hand iets te doen aan de verbetering van de klank. Want hoewel sommige afzonderlijke stemmen best aardig klonken, correspondeerden ze slecht met elkaar. Speelde je met het volle werk dan blies je de gemeente bijkans van de sokken.

Nadat drie offertes waren uitgebracht, viel de keuze op de firma Reil uit Heerde vanwege zijn duidelijke visie en facturering. Aldus bezocht ik samen met de kerkrentmeesters, Van der Endt's voorganger Bernard Slotman en Gerrit Harmsen en kerkmusicus Gerrit Baas de werkplaats van Reil. De ontvangst en rondleiding maakten indruk. In het bedrijf, een belangrijke, betrouwbare naam in de Nederlandse orgelbouwwereld, werkt een kleine twintig man. Een groot orgel stond in de steigers voor een particulier in Noorwegen, een land waarnaar Reil, evenals overigens Japan, tientallen orgels exporteerde. Iets verderop werden pijpen gegoten en geïntoneerd. Ondertussen gaf directeur Hans Reil op hartelijke wijze toelichting op een en ander.

Ambacht

Het bouwen van een orgel is een eeuwenoud ambacht, waaraan in de loop der eeuwen, evenals bijvoorbeeld het gieten van klokken, weinig veranderd is. Ondanks allerlei nieuwe technieken blijft het vervaardigen van pijpen en mechaniek nog steeds handwerk. De oude meesters gelden ook voor de huidige generatie bouwers als belangrijkste inspiratiebron, ook voor Reil, al hoedt het bedrijf er zich voor hen slaafs te kopiëren; het artistieke resultaat staat bij hen voorop, maar elke kerkruimte is weer anders en je hebt ook te maken met budget van de opdrachtgever.

Omdat complete herziening van het Bornse orgel financieel geen optie was, zag Reil ook mogelijkheden om met een kleiner budget verbetering door te voeren. Kernprobleem van het vorige Slooff-orgel was de prestant 8, het basisregister waarop alle andere stemmen zijn afgestemd. Deze had Slooff in 1983 om onduidelijke redenen een hele toon opgeschoven en daarbij de pijpen ingekort. Hetzelfde deed hij met de octaaf 4 en quint 2 2/3, eveneens materiaal van Holtgräve. Om deze verkorte pijpen tot klinken te brengen was de winddruk behoorlijk opgevoerd. Dit was volgens Reil de oorzaak van de wat stompe klank, die niet paste in de ruimte van de Oude Kerk. Reils visie bestond hierin, de pijpen weer terug te plaatsen, te verlengen en de winddruk te verlagen.

Niet kapot te krijgen

Ik ga nu toch anders de trap op. Was het voorheen vaak zwoegen achter de klavieren, met het gevaar vanwege de pittige geluidsniveaus jezelf en de gemeente een gehoorbeschadiging te bezorgen, nu werkt het orgel mee. Het is nu meer inspiratie dan transpiratie. Het orgel ademt, zingt. Alles klinkt beter, niet alleen Bach maar ook het 'Scheepken onder Jezus hoede' van Jan Zwart, om eens wat te noemen. De verlaging van de winddruk heeft er ook voor gezorgd dat de speelaard wat lichter is.

Om meer muzikale samenhang te krijgen was een klein gamba-register op het onderklavier natuurlijk wel gewenst. Nu is het soms nog lastig om bepaalde combinaties te gebruiken, die je normaal van een klein tweeklaviers orgel mag verwachten. Maar dit bleek financieel net een brug te ver; wie weet is dit met concerten en fondswerving nog eens te realiseren. Met name de prestant is bijzonder mooi geworden, bezonken en draagkrachtig. Maar ook de octaaf 4 en de Quint hebben weer hun oude klank grotendeels terug kunnen krijgen. Dit bewijst eens te meer hoe goed orgelbouwers als Holtgräve waren, ambachtsmensen van naam. Reil heeft zich ook ingespannen om andere registers in dit klankbeeld te brengen. De pijpen van de trompet uit 1983 zijn bijvoorbeeld iets verlengd, zodat ze weer krachtig, maar niet schreeuwerig zijn. Borne is kortom een mooi orgel rijker.

Jan Braakman.